پێـــــداچوونەوەیەک بـە ڕیشەی سەرهەڵدانی جلی ئێستای کوردی دا

نووسینی: سەعید کەرامەت
وەرگێڕانی لە فارسییەوە: عوسمان ڕەحمانی

جلی کوردی بەتایبەت پیاوانەکەی، چ ڕێگایەکی تێپەڕاندوە تا بەم شێوەیەی ئەمڕۆی لێ دەرهاتووە؟ شێواز و جیاوازی جلی ئەمڕۆی کوردی کە هەڵسووڕاوانی سیاسی و تەنانەت بەشێکی زۆر لە هونەرمەندانی کورد لە بۆنە کولتووری و هونەرییەکاندا پێوەی دەردەکەون، لەگەڵ شێوازی جل و بەرگی سەدەیەک لەوەوپێشی دانیشتووانی کوردستاندا چییە؟ دەوری ئەم جلە لە ئەزمەی شۆناس دا چییە؟ ئەم بابەتە کۆششێکە بۆ وەڵامدانەوە بەم پرسیارانە.
ئەگەر چاوێک لە بەرنامەی تەلەڤزیونەکانی حیزبە کوردییەکانی دەسەڵاتدار و ئوپۆزسیونەکان بکەین، یان سەرنجمان بخەینە سەر شێوەی جل و بەرگی زۆربەی گورووپە هونەری و کولتوورییەکان، دەبینین لەم ماوەی چەند دەیەی ڕابوردوودا جێگایەکی تایبەتیان داوە بەوەی کە پێیدەوترێت "جلی کوردی". بۆ نموونە جلی بەڕێوەبەری بەرنامەکانی "نەورۆز تەڤی" گۆرانی بێژانێکی وەک ناصر ڕەزای، حوسەین سەفایی مەنش، نەجمەدین غوڵامی، شوان پەروەر و… یان سیاسەتمەدارانی جۆراوجۆر، لوتکەی کێوێکی سەهۆڵەن کە توێژێکی بەرین نیشان دەدا کە ئەم باوەڕە بەرهەم دەننەوە و پێی لە سەر دادەگرن کە جلێک کە لە بەرچاو گشتی پێوەی دەردەکەون، میراتی ڕەسەنی کولتووری بە جێماوە لە ئەژدادی کورد لە سنووری کوردستاندا.

بەدەستهاتە بەڵگەییەکان ئەم بۆچوونە دەباتە ژێر پرسیار و دەیسەلمێنێت کە بە پێچەوانەی تێگەیشتنی تا ئێستا، نموونەکان و بەڵگەکانی بەردەستمان نیشانی ئەدەن، کە بە ئەگەرێکی زۆر، جلی ئەمڕۆی کوردی دیاردەیەکی زادەی دەی کولتوور یان سەنعەتی خۆماڵیی کوردستان نییە. بەڵکە ئەو ڕاستییەمان پێ دەڵێ کە ئەم جۆرە جل و بەرگە، وەرگیراوە لە شێوازی (یونیفورم) "یەنی چری" یان "سپای سەربازی پیادە"ی ئەمپراتوریی عوسمانی لە سەدەی ١٨ و سەرەتای سەدەی ١٩ی زایینی دا.

سپای یەنی چەری

سەرەتا ئاماژە کردنەکی کورت بە چەمک و دەوری "سپای یەنی چری" لە سیستەمی ئێمپراتوریی عوسمانی دا، یارمەتیمان دەکا بە باس کردن و بە دەست هێنانی زانیاری لە سەر چۆنیەیتی گۆڕانکاری لە جلی کوردی دا. سپای پیادە یان ئەوەی کە بە ئینگلیزی (Jnissary Crops) و بە تورکی (YeniCeri) پێ دەڵێن، ناونیشانی ئەرتەشی عوسمانی بوو کە لە چەند سەدەی سەرەتای دامەزراندنی دا، ئەندامەکانی بە زۆری لە کەسانێک بوون کە لە ئاکامی شەڕی داگیرکاریەکانی ئەو دەوڵەتە لە کۆمەڵگا نا ئیسلامیەکاندا بەدیل دەگیران. ئەم کەسانە کە بە زۆری گەنج و کەم تەمەن بوون، لە لایەن عوسمانیەکانەوە ڕاهێنانیان پێ دەکرا و دواتر وەک سەربازی تایبەت، یان فەرمانبەری ئیداری لە ناوچە جۆراجۆرەکاندا بەکار دەهێنران. ئەم سوپایە کە لە ساڵی ١٣٨٣ی زایینی دا دامەزرا، لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بوو بە یەکێک لە کارامەترین ئەرتەشەکانی دونیا لە سەردەمی خۆیدا، وە لە ماوەی چەندین سەدەدا بەردەوامی و بەرینبوونەوەی ئێمپراتوریەتی عوسمانیی پاراست. بوونی ئەم دامەزراوەیە ئەم دەرفەتەی بە ئێمپراتوریی عوسمانی ڕەخساند کە سنووری دەسەڵاتی سیاسیی خۆی لە ناوچەیەکی بچووکی ئاناتولیەوە بەرەو بەشەکی سەرەکیی ئەوروپا، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، سەرتاسەری باکووری ئەفریقا و قەفقاز بەرین بکاتەوە. نەزم و ڕێکخستن، یەکێک بووە لە هێما سەرکەوتوو و تایبەتمەندیەکانی ئەم ئەرتەشە لە سەدەکانی ناوەڕاست. جلی یەکدەست و هەراو بە جموجوڵ و گواستنەوەش بە یەکێک لە تایبەتمەندیە کارامەکان لە چۆنایەتی نەزم و دیسیپلینی ئەم دامەزراوەیە دەژمێردرا.

جل و بەرگی سپای یەنیچەری شتێک هەر وەک جلی ئێستای کوردی بوو. لە هەمان کاتدا، جلی باو لە نێوان توێژە نا سەربازیەکان و دەوڵەمەندەکانی عوسمانی دا نزیک لە جل و بەرگی مەلاکانی ئێستا بوو، بەڵام ئەندامانی سپای یەنیچری مەجبوور بوون بە لەبەر کردنی یەکپۆشی (یونیفورم)ی سەربازی بوون. چوونکە بە جل و بەرگی باڵاپۆش و دەرەدامانی مەلایانەوە، جووڵە کردنی کەسەکان گورج و گۆڵ نابێت. جلی مەلا خەی قورسە و بە سوواری و غارغارێنکردنی سەربازەکان سەختتر بوو و نەدەکرا. بەڵام جلی یەنیچەری، جگە لە یەکدەست بوون، مەجالی پەلاماردانی خێرا، ئەسپ سوواریی ئاسانتر، گواستنەوەی جبەخانە، تەشە و پەداویستیە سووکەکانی بە سەربازەکان ئاسانتر کرد بوو. وێنەی ژمارە ٢ جلی سەربازانی یەنیچەری نیشان دەدا.

٢- پۆلێک لە نەفەرەکانی یەنیچری لە سەرەتای سەدەی ١٩ دا

دوو بەش بوونی جل (شەرواڵ و چۆغە) دەبووە هۆی سۆکی و لەبار بوونی جل بە جموجوڵی لەش، هەڵهاتن و بازدان. پشتوێنیش قازانجی زۆری هەبوو. بۆ نموونە، جگە لەوەی کە پاڵپشتێک بوو بۆ ناوقەد و پشت، لە کاتی سەرمادا پشتی گەرم ڕادەگرت؛ وە لە هەمان کاتدا دەکرا بۆ ئاسانتر هەڵگرتنی چەک و چۆڵی شەڕ وەک شمشێر، فیشەک، خواردن و یان پێداویستیە سۆکەکانی دیکە کەڵکی لێ وەر بگیرێت. دەستماڵ یان کەش و "جامانە"ش بۆ پاراستنی سەر و مل، بەرانبەر بە گەرما و سەرما، وە هەروەها لە باتی سەرین و بەتانی لە کاتێک دا کە دەستیان بەم پێداویستیانە ڕانەدەگەیشت کەڵکیان لێ وەردەگرت. پووزەوانە، بەشێک لە پێکهاتەی جلی جێگای باسە کە لە ڕێکردنی دوور دا، لە بەفر و سەرما و هەروەها لە بەرانبەر بەرکەوت بە شتی رەقی وەک بەرد و قیسپی دار لە کاتی ڕێکردن دا قاچ و قولی دەپاراست. ئەم جلە لە ئەساس دا جلی تایبەت بە سپای یەنیچری بوو کە بە هۆی کراوە بوونیەوە، بەشێک لە توێژەکانی ناوچە شارنشینەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیەکان کە خەریکی کار بوون، لەبەریان دەکرد. وێنەی ژمارە ٣ نموونەیەکی لە نیشان ئەدا.

٣- لە ڕاستەوە بۆ چەپ: حەماڵ، کەژاوەچی. ئاو فرۆش

لە سەرچاوە ئەسڵییەکەی وێنەی سەرەوەدا، نەفەری ناوەڕاست بە شۆفیری تاکسی ناسێنراوە. لەوانەیە مەبەست لە تاکسی، کەژاوەیە کە کاری تاکسیی ئەمڕۆیی پێ کرابێت. چوونکە لەخۆیینی کەژاوەکەمتر کاری جووڵەیی کردووە. هەر بۆیە جلەکانی لەگەڵ دوو کەسەکەی دیکەدا کە پیشەی جیاوازیان هەبووە جیاوازی هەیە. بەرپرسانی باڵا و فەرمانبەرانی فەرمانبەری یەنچەریش جلی باڵا پۆشیان لەبەر دەکرد. ئەم نموونانە و شێوەکانی دیکە نیشانی ئەدەن کە جلی باڵاپۆش یان دەرەدامان تایبەت بە کەسانێک بووە لەو سەردەمەدا کە لە جێوشوێنی کۆمەڵایەتیی باشتریان هەبووە.
لە سەرەتای سەدەی ١٩ی زایینی دا، سپای یەنیچەری نەک هەر کارایی خۆی لە دەست دا، بەڵکە بوو بە کۆسپێک لە بەردەم سەرانی عوسمانی دا بۆ چاکسازیی ئیداری. هەر بۆیە سوڵتان مەحموودی دووهەم بڕیاری دا ئەم دامەزراوەیە، پاش کوشتارێکی زۆر، هەڵوەشێنێتەوە و ئەرتەشێکی مودێڕن لە جێگای دابنێت. سەرەنجام لە ساڵی ١٨٢٦ دا ئەم دامەزراوە زۆر و بەرە هەڵوەشایەوە. بەڵام ئێستا و پاش نزیک بە دوو سەدە پاش هەڵوەشانی ئەو ئەرتەشە، شێوازی جل و بەرگەکەی لە لایەن کەمێک لە هەڵسووڕاوانی سیاسی و هونەریی کوردەوە لە

کوردستان، وک جلیسنی نتویی کورد نیشان ددرت.
ب کردنوی ئم لکچوواندن پیویست گوزرک ب جلی نریتیی کوردی و چنییتی جگرتنوی جلی سپای ینیچر بکین. بام بر ل بردوام کردنی ئم باس، ب براوردک ل نیوان جلی کوردیی ئم و جلی ینیچری دا (ونی ژمار ٤) دتوان یارمتیمان بکا ب تگشتنی زیاتری استیکان.

یک افسر ینی چری در ابتدای قرن ۱۹ میلادی

-ناصر رزازی، خواننده-کردستان ایران

٤- براوردی جلی کوردیی ئم و جل و شوازی ینیچری

جلی خمایی کوردی

تا کتاییکانی سدی ١٩ی زایینی جری دیزانی (فرم) جلی پیاوان ل کوردستاندا، وک قومکانی دیکی دوروبریان، یک یان چند کراسکی درامان بوو ک لشیانی دادپشی. ب هی سرتایی بوونی سنعتی برگ دروونو ئاستی شارزایی ل داشتنی دیزان (ترح) و برگ دا، زربی پیاوان تووانای دابین کردنی پشاکیان ب شیوی ئم نبوو. ئم ونانی خوارو چند نموونک ل پشاکی باو ل کوردستانی سدی ٢٠ دا نیشان ددا.

دوو جەنگاوەری کورد لەسەدەی١٨ی زاییینی

پەیکەری موبارەک ئەحمەد شەرەفەدین ناسراو بە ابن مستوفی (١١٦٠-١٢٣٩) مێژوو نووس و نووسەری کورد، حاکمی هەولێر و وەزیر لە سەردەمی عەباسیەکان، لە قەڵای هەولێر.

Kurdish Book Bank - SARA

Types & Costumes Kurdish Gentlemen, 1885

یەکێک لە خا نەکانی کورد لە ساڵی ١٨٨٥

گورووپێکی موسیقای کوردی درسالی ١٨٩٠

٥-جلی كوردی تا پێش سەدەی بیستەمی زایینی

ئەم وێنانەی سەرەوە دیمەنگەلێك لە شێوەی جل و بەرگی كوردی لە سەدەی ١٢ی زایینی تا كۆتایی سەدەی ١٩ نیشان دەدا. جۆرێك لە جل و بەرگ كە لە سەدەكانی پێشوتر دا لە كوردستان باو بووە، تەنها بەشێك لێكچوونی لەگەڵ جلی باوی ئەمڕۆدا هەیە. بەراوردی وێنەكانی سەدەی پێشوو ئەوە دەگەیەنێت كە لە كۆتایی سەدەی ١٩ و سەرەتای سەدەی ٢٠ دا، جلی باوی كوردی گۆڕانكارییەكی سەرەكیی بەسەر دا هاتووە. ئەم گۆڕانكارییە، بە پێچەوانەی تێگەیشتنی ئێستا لە مەسەلەكە، وا نابینرێت كە ئاكامی پەرەسەندنی سەنعەت لە كوردستاندا بوو بێت؛ بەڵكە بەرهەمی شێوە سازییە لە جلی یەنیچەری لەم ناوچەیەدا.

هاتنی جلی یەنیچەری بۆ كوردستان

بوونی سپای یەنیچەری لە كوردستان، نموونەیەكی نوێی جل و بەرگی گونجاو لەگەڵ جوگرافیای ناوچەكە دا بە دانیشتووانی ئەم ناوچەیە ناساند. ئەم سپایە لە ساڵی ١٥١٤ دا بە سەرتاسەری ئاناتولیی دا تەنیوە. لە ناوچەی دیاربەكر پشتگریی میرنشینەكانی ناوچە كورد نشینەكانی بەدەست هێنا كە لە دەستە و تاقمەكانی سەفیەكانی شا ئیسماعیل بە تەنگ هاتبوون، وە شا ئیسماعیلیان لە ناوچەی چاڵدران كە بەرەنگاری ببوونەوە تێكشكاند. شەڕی چاڵدران خاڵێكی وەرچەرخان بوو لە مێژووی ناوچەكەدا. ئەم شەڕە بوواری بۆ بوونی بەرچاوی سپای یەنیچری لە كوردستاندا ڕەخساند. لە ساڵەكانی دوای ئەم ڕووداوە دا، سپای یەنیچەری بەرەو باشوور كەوتە ڕێ و كوردستانی عێراقی ئێستای داگیر كرد و سەربازخانە، بنكە و بارەگای گەورەو و بچوكی فراوانی لە شارەكان و ناوچە جۆراوجۆرەكانی ئەم وڵاتە دا دانا. دواتر بەرینایی دەسەڵاتی عوسمانی لە قووڵایی سنوورەكانی ئێران، بەلای ڕۆژاوا دا، تا “هەمەدان”یش ڕۆیشتووە.

بوونی بەرچاوی عوسمانیەكان لە ناوچەكە دا، شوێن پێی خۆی نەك هەر لە پەیوەندی لەگەڵ شێوازی جل و بەرگ دا، بەڵكە لە لایەنی جۆراجۆری ژیانی خەڵكی كوردستان دا جێ هێشتووە. لە بیرمە كە باپیرم (كە خەڵكی دەوروبەری شاری داڵاهو، سەر بە شاری كرماشان بوو) هەر كاتێك دوانیوەڕۆوان دەگەیشت بە كەسانی دیكە، لە باتی (سڵاو) یان “عەسر بەخێر” ئەیگووت “ئاشام خێر”. دواتر كە ڕۆشتم بۆ توركیە تێگەیشتم كە ئەو وشەیە كە باپیرم بە كاری دەهێنا، هەمان “ئێیی ئەخشاملەر” (iyi aksamlar) بە زمانی توركییە. نموونەی وشە یان ناوی زۆر كە لە زمانی كوردی دا لە كوردستانی عێراق باوە، دەتوانرێ وەك بەڵگەی ئاماژەیان پێ بكرێ. لەوانە “بەش” یانی

“بەتاڵ”؛ “ئیش” یانی “کار”؛ “سنوور” یانی “نێوان” و “بۆێە” یانی “بەیاغ” یان ڕەنگ. لە پاڵ کاریگەریی کولتووری دا، ئەمپراتوریی عوسمانی لە پێکهاتەی “بنچە”ی ناوچەکەش دا کاریگەریی هەبووە. زۆربەی خانەکانی کوردستان، بەتایبەتی لە عێراق، تووک و موویان بۆر و چاویان شینە. بە ئەگەری زۆر ئەجدادی ئەم خانانە هەمان کەسانی یەنیچێڕی بوون کە وەک کاربەدەستی دایرەی باج، کارمەندی خۆجێ یان دەسەڵاتداری ناوچە (دەرەبەگ) کە ناردرابوون و دواتر بە تێپەڕ بوونی زەمان لە کولتووری کوردستاندا تێکەڵ بوون.
بێجگە لەمانە، زۆرینەی پەیکەرەکان لە ناوچەکانی کوردستان دا ناوی تورکییان هەێە. بۆ نموونە “قزلەر” کە بە کوردی دەبێتە “کچان”، “قەرەداغ” یانی “کێوە ڕەش”؛ کە ناوی دێهاتێک و زنجیرە چیاێەکن لە دەوروبەری سلێمانی. بێجگە لەمە، “قەرە خان دەرە” و “ئاخ داخ” (کێوە سپی) کە یەکەمیان ناوی گەڕەکێکە لە شاری قەسریشیرین و دووهەمیان چیاێەکە لە نزیکی هەمان شاردا. قەرە بڵاغ (باخە ڕەش) ناوی باخێکە لە نزیکیی سەرپێڵ زەهاو. ئەم نموونانە سەلمێنەری بوونی کاریگەریی دەسەڵاتی عوسمانییە لە ناوچە کورد نشینەکان دا.
جلوبەرگی ئەمڕۆی کوردی تەنها دەتوانرێ بە یەکێکی دیکە لە کاریگەرییە جانبیی□کانی عوسمانیی□کان لە قەڵەم بدرێت.
لەو سەردەمە دا هێزەکانی یەنیچێری بەرپرسیاری ئاسایش، کۆ کردنەوەی باج و ڕاپەڕاندنی کارە ئیدارییەکانی ئەمپراتوریی عوسمانی لە ناوچەکە دا بوون. ئەندامانی ئەم دامەزراوەێە جلێکی جیاواز لە جلی خۆجێی دانیشتوانی ناوچەکەێان هەبوو. شێوازی دایزانی(یونیفورم)ی یەنیچێری، بە شێوەێەک بوو کە لە چاو جلی دەرەدامانی باو لە کۆمەڵگادا،مەجالی جووڵەی زیاتر و ڕەحەت تری بە ئینسان دەدا و لە هەمان کاتدا لەگەڵ تایبەتمەندیە شاخاویەکانی کوردستان دا دەهاتەوە. بە هۆی گونجاو بوونیەوە ژمارەێەکی زۆر لە خەڵکی خۆجێ، بەتایبەتی جووتیاران، خەڵکانی کۆچەر و ڕاوچیی□کان بەکاریان هێنا و بە مروور ڕوویان لەم جۆرە جلە نا، لە شێوەی جلی یەنیچێری. تەنانەت بڕێک لە ژنان کە لە کاری کشتوکاڵی دا بەشدار بوون، شەڵوارێکی پیاوانەێان لە بەر دەکرد و ئەێانکێشا بە سەر کراسە درێژە ژنانەکەێاندا تا بتووانن خێراتر و گورجتر کار بکەن. وێنەی خوارەوە نموونەێەکمان نیشان دەدا.

٦- لای سەرەوە ژنێکی وەرزێر، لای خوارەوە ژنێکی چەکدار

بە واتایەکی دیکە، دایزانییەنیچەری، جلی کاری سەربازەکان و ئەو توێژانە بوو کە ڕۆژانە کاری پێ جوو[illegible]ان دەکرد. دایزانی عوسمانی بەم جۆرە و بە شێنایی دێتە ناو داب و نەریتی کوردستان، وە باو بوونی لە سەرەتای سەدەی ٢٠ دا بەرچاوتر دەبێت. وێنەی ژمارە ٧ شێوەی چاولێکەری لە جلی یەنیچەری نیشان دەدا.

٧- ژمارەیەک لە جەنگاوەرانی چەکدار لە کوردستانی ئێران لە ساڵی ١٨٩٨ی زایینیدا

لە نێوان ئەم تاقمە دا، تەنها جلی ٣ کەسیان لە جلی کوردیی ئەمڕۆ دەچێ. ئەوانی دیکە جلی دەرەدامانی خۆجێ، یان پێکهاتەیەک لە ٢ جۆر جلوبەرگی خۆماڵی و نوێیان لە بەر دایە. ئەم تێکەڵاویە سەلمێنەری ئەم ڕاستییە کە لە کۆتایی سەدەی ١٩ دا، هێشتا ژمارەیەکی کەم لە مودێلی یەنیچەری کەڵکیان وەر گرت بوو. زۆربەی پیاوان هێشتا مودێلەکانی دەرەدامانی کۆنیان لە بەر دەکرد.
سەیر لەوە دایە کە، مودێلی یەنیچەری یا جلی ئەمڕۆی کوردی، هیچکاتێک نە بوو بە جلێکی یەک دەست و سەرتاسەری لە کوردستان دا. نیگایەک بە وێنەی ژمارە ٨ دا ئەم جۆراوجۆر بوونەمان نیشان دەدا.

هۆزی هەرکی سنووری ئێران- ترکیە

جلی گشتیی هەولێر و سلیمانیە

جلی دەوروبەری دهۆک لە کوردستانی عێراق

٨- لای سەرەوە، هۆزی هەرکی سنووری ئێران-ترکیە؛ ناوەڕاست، جلی

گشتیی هەولێر و سلیمانیە؛ لای خوارەوە دایزانی جلی دەوروبەری دهۆک لە کوردستانی عێراق.

هەر ناوچەێەکی کوردستان بە پێی زەوق و نیازی خۆێان جلی یەنیچێریان وەر گرتووە. هەر بەم دەلیلە جلی کوردی لە هەمان کات دا کە لە ڕوانگای گشتیەوە لە یەک دەچن، بەڵام لە وورەکاری دا جیاوازن. ئەگەر لە وێنەی ژمارە ٨ وورد بینەوە، دەبینین کە شێواز و دروونی هەر جلێک لەگەڵ جلێکی دیکە دا جیاوازە.
لە هەمووی ئەمانە گرنگتر، جلی جێگای باس، جێوشوێنێکی جێگای سەرنجی لە نێوان ئاغاکان و خوێندکارانی کورد دا تا پاش شۆڕشی ١٣٥٧ی هەتاوی لە کوردستانی ئێران دا بە دەست نەهێنا. کەسانی ناودار و پلەداری کۆمەڵاێەتی هەمان دەرەدامانی کۆنیان تا نیوەی دووهەمی سەدەی ٢٠ لە بەر دەکرد. لە ناوچە شارنشینەکانیش دا بە پانتۆڵ و جاکەتی ئەمڕۆژیەوە (کە خۆی جلێکی پێشکەوتوی کۆمەڵاێەتیە لە ئوروپا) لە ناو خەڵک دا دەر دەکەوتن. وێنەی ژمارە ٩ لەم بارەێەوە دەدوێ.

٩- – قازی محمد لە کاتی ڕاگەێاندنی کۆماری مهاباد دا

وێنەی سەرەوە قازی موحەمەد و پیاوانی کابینەی دەسەڵاتەکەی لە کاتی ڕاگەێاندنی کۆماری مهاباد دا نیشان دەدا. ئەم وێنەێە گەلێک ڕاستیی لە کۆڵ ناوە و دەیدرکێنێت. یەکێک لەم ڕاستیانە ئەوەێە کە، جلی ئەمڕۆی کوردی، لە نیوەی سەدەی بیستەم دا لە نێوان توێژە دەستڕۆشتووەکانی ناوچەی مهاباد دا دیاردەێەکی بێگانە و نامۆ بووە. قازی موحەمەد خۆی بە جلی سەربازیەوە لە ڕێ و ڕەسمەکەدا

ئامادە بووە. ز۟رب۟ی پیاوانی ناوچ۟ک۟ش ه۟شتا جلی با۟ا پ۟شی ک۟نیان ل۟ ب۟ردا۟۟. ل۟ ن۟وان ئ۟م ج۟ماو۟ر۟دا ت۟نها ی۟ک ک۟س ب۟ جل۟کی ل۟ ش۟و۟ی جلی کوردیی ئ۟مر۟و۟ د۟بینر۟ت (ن۟ف۟ری ۟او۟ستاو ب۟ جلی ۟وون۟و۟ ل۟ ب۟رد۟م س۟ک۟۟ک۟دا). ئ۟و ک۟س۟ م۟لا موست۟فای بارزانیی۟ و ئ۟و مود۟ل۟ ش۟۟وار۟ فش۟۟۟۟۟ ت۟نها ل۟ ن۟وان کورد۟کانی ناوچ۟ی بادینان و بارزان دا باو بوو۟. ه۟کاری ئ۟و۟ی ک۟ جل۟کانی بارزانی ل۟ ش۟و۟ی جلی ی۟نی چ۟رییە، ل۟وان۟۟۟ ل۟ ب۟ر ئ۟و۟ ب۟ت ک۟ ب۟ر ل۟ هاتنی ب۟ مهاباد، خ۟ریکی خ۟باتی پارتیزانی بوو ل۟ دژی د۟و۟۟تی ع۟راق. جموجو۟ی پارتیزانیش پ۟ویستی ب۟ جلی گونجا و ل۟گ۟۟ ئ۟و خ۟بات۟ دا ه۟۟۟.

جگ۟ ل۟م نموونان۟، قازی موح۟م۟د ک۟ خ۟ی ی۟ک۟ک ل۟ بن۟ما۟۟ د۟ست۟شتوو۟کانی کوردستان بوو۟ و ب۟ دام۟زراندنی ک۟ماری مهاباد ل۟ سا۟ی ١٩٤٦ زایینی دا، بوو ب۟ ی۟ک۟ک ل۟ ک۟سا۟۟تی۟کانی ناسیونالیستی کورد ل۟ س۟د۟ی بیست۟م دا، چوونک۟ ل۟و س۟رد۟م۟ دا جلی کوردیی ن۟ببو ب۟ ج۟گای مشتوم۟ ل۟ لای۟نسیاسی۟کان۟و۟. قازی گرنگی۟ک۟ی ئ۟و ت۟ی ب۟ جل۟ک ک۟ ئ۟م۟۟ بوو۟ت۟ باو ن۟د۟دا. ل۟ ب۟رانب۟ردا ب۟ جل و ب۟رگی س۟ربازی۟و۟ ک۟ماری مهابادی ۟اگ۟۟اند. و۟ن۟ی خوار۟و۟ (ژمار۟ ١٠و ١١) نیشانی ئ۟د۟ن ک۟ ن۟ قازی و ن۟ کابین۟ک۟ی و ن۟ کارم۟ندانی د۟س۟۟ات۟ سیاسی۟ک۟ی، گرنگییان ب۟ جلی ئ۟م۟۟ی کوردی ن۟داو۟.

١٠- کارب۟د۟ستانی با۟ای ک۟ماری مهاباد ل۟ سا۟ی ١٩٤٦ی زایینی دا، قازی موح۟م۟د ب۟ جاک۟ت و پانت۟۟ی ۟وون ل۟ ناو۟۟است دا دانیشتوو۟.

لە نێو ئەم کەسانە دا تەنها یەک نەفەر جلی کوردیی ئەمڕۆی لە بەردایە (لای چەپ نەفەری دووهەم دانیشتووە)

١١- کاربەدەستانی پەروەردە و فێر کردنی مهاباد لە ساڵی ١٩٤٦ی زایینی. لەم دامەزراوەیەدا کە هەمووان خەریکی وانە وتنەوە بوون نیشانەیەک لە جلی کوردی لە نێوان پیاوەکاندا نابینرێت.

خوێندنەوە و بەراورد کردنی ئەم وێنانە لەگەڵ جلی ئەمڕۆی کوردی دا، بانگهێشتی چاوەدێران بۆ تێگەشتن لە ٢ پەیامی گرنگ دەکا. ١ (جلی ئەمڕۆ کوردی لە نێوان توێژە شارنشین و خوێندەوارەکاندا تا دەیەی ٦٠ی زایینی جێوشوێنێکی جێگای سەرنجی نەبووە). ٢ (مەسەلەی ناسیونالیسمی کورد لە نیووەی سەدەی ٢٠ دا تێپەڕ بوون لە دەرەبەگایەتی (فیودالیسم) و پێک هێنانی کۆمەڵگایەک لە سەر بنەمای شێوەی سەرمایەداریی خۆراوا بوو. بەڵام بە پێچەوانەوە، ناسیونالیسمی ئەمڕۆ کوردی زیاتر بەرەو گەڕانەوە بۆ داب و نەریت و نرخە کولتوورییە کۆنەکان (برێک جار بە شێوەی دەستکردن) پەیدا دەگرێ، تا لە پێش گرتنی مودێرنیتە و چوون بەرەو بەهاکانی ڕوو لە پێشی خۆراوا. ئەم بەرەو دووا گەڕانەوەیە، پاڵمان پیوە دەنێ بە بیر کردنەوە لە دۆزینەوەی هۆکارەکانی. لەم پرۆسەیە دا، دەوری خەباتی چەکداری لە کوردستان جێگای هەڵوەستە و تێڕامانە.

دەوری خەباتی چەکداری لە برەودان بە جلی کوردی

ڕاستییە مێژووییەکانی ئاماژە پێکراوی سەرەوە، ئەمە بەرەو دەست و پێنجە نەرم کردن لەگەڵ پرسیارێکی گرنگ دا بەرەوڕوو دەکا: چ شتێک بوو بە هۆی ئەوە کە، لە دەیەی ٦٠ی زایینی بە دواوە، جلی کوردیی ئێستا لە کوردستان تا ئەم ئاستە هەمووی گرتەوە و بوو بە دایزینی هەڵسووڕاوانی سیاسی و کولتووری؟
بۆ دۆزینەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە، پێویستە پەردە لە سەر پرسێکی مێژوویی لا بدرێت و چاوێک لە بارودۆخی سیاسیی کوردستان لە نیوەی سەدەی ڕابوردوو دا بکرێت. لە پێنجا ساڵی ڕابوردوو دا، خەباتی چەکداری یەکێک بووە لە سەرەکیترین شێوەکانی خەباتی سیاسی لە دژی ستەمی نەتەوایەتی و ناعەدالەتیی کۆمەڵایەتی لە بەشە جۆراوجۆرەکانی کوردستان دا.

لە ماوەی خەباتی چەکداری دا، خەباتکاران بە دوو هۆ جلی باوی ئەمڕۆیان لە بەر دەکرد: ١(بە هۆی گونجاو بوونی لەگەڵ جوگرافیای ناوچەکە و کارامە بوونی لە جموجۆڵی سەربازی دا) ٢ (پێشمەرگەکان ئەم جۆرە جلەیان لە بەر دەکرد تا وای نیشان بدەن کە ئەوانیش بەشێکی جیایی هەڵنەگر لە خەڵکی ناوچەی ژێر هەڵسووڕانی خۆیانن. ئەم دەستە لە خەباتکاران کە لە عێراق و ئێران دا بە “پێشمەرگە” و لە تورکیە بە “گریلا” ناسراون، ڕەنگدانەوەیەک بوو لە ناڕەزایەتی بەشێکی بەرین لە کۆمەڵگای کوردستان دا، لە دژی سیاسەتەکانی هەڵاواردنی دەوڵەتانی ناوەندی. کار و خەباتی پێشمەرگەکان لە لایەن زۆربەی خەڵکی ناڕازییەوە لە کوردستان، نەک هەر کردارێکی پەسەندیدە و جێگای پشتگیری بوو، بەڵکە بە زۆرێک لە خەڵک ئومید بەخشیش بوو. ئەم جۆشوونە هەیمەنەیەکی مەعنەویی بەرچاوی ئەوانی لە زەینی خەڵک دا دروست کرد و کردنی بە نموونە و سومبلی بەشێکی زۆر لە کۆمەڵگای کوردستاندا. بە هۆی ئەم هەیمەنەوە (ئوتوریتە) داستانی زۆر دەربارەی دلێری، لە خۆ بوردوویی، ڕاستگۆیی و عەدالەتخوازیی پێشمەرگەکان دەگێڕدرانەوە. لە ئاکام دا، بوونی کۆمەڵێک لەم فاکتورە سیاسی، کولتووری و سەربازیانە، بوواری لەبار کرد تا جلی پێشمەرگە ببێت بە مودێلێکی جێگای پەسەند و لە هەمان کات دا ئاڵایەکی ناڕەزایەتی لە لای زۆرێک لە هونەرمەندان و هەڵسووڕاوانی سیاسی.
وێنەکانی خوارەوە پەیوەندیی خەباتی چەکدارانە و دژکردەوەی هەڵسووڕاوانی سیاسی- قانوونی لە کۆمەڵگای کوردستان دا نیشان دەدا.

١٢- د□ست□□ک لە (گریلا)کانی حیزبی کرێکارانی کوردستانی ترکیە
(PKK)

صلاح الدين دميرتاش رێبەری حيزبی دموكراتيكيگەلان لە كوردستانی تركيه

صلاح الدين دميرتاش رێبەری حیزبی دموکراتیکیگەلان لە کوردستانی ترکیه

دمیر تاش لە جلی کوردی دا

وێنەی سەرەوە پەیوەندی جلی کوردی، خەباتی چەکداری و سیاسەت نیشان دەدا. لە لای ڕاستی وێنەکە دەستەێەک لە گریلاکانی پ کا کا دەبینرێت. وێنەی ناوەڕاست و لای چەپ سەلاحەدین دەمیرتاشە، ڕێبەری حیزبی یاسایی دێموکراتیی گەلانی تورکیەێە*. وەک جلی پێشمەرگە بوەتە ئاڵاێەکی ناڕەزاێەتی. دەمیرتاشیش جاروبار لە کەمپینەکانی هەڵبژاردن دا بەو جلەوە دەر دەکەوت. وێنەی ١٣ نموونەێەکی دیکەیە کە پەیوەندی نێوان جلی پێشمەرگە و هەڵسووڕاوانی کولتووری نیشان دەدا.

١٣- دستەیەک پیشمەرگە

حسین صفامنش، گۆرانیبێژ و گروپی موسیقاکەی.

دیسانەوە ئاماژەی پێ دەکەمەوە کە، جلی کوردیی ئەمڕۆ زیاتر ئاڵایەکی ناڕەزایەتییە تا جلێکی نەتەوەیی بێت. لەبەر کردنی جلی کوردی لە لایەن سیاسەتوانێکی وەک دەمیرتاش و یان هونەرمەندێکی وەک حوسەین سەفایی مەنش و ئەندامانی گورووپی موسیقاکەی، لە کاتی بانگەشەی هەڵبژاردنەکان و یان ئاهەنگەکاندا، بەر لەوەی هۆکارەکە پەیوەندداری ئەوانبێت بەم ستایڵە لە جلەوە، لە بەر ئەوەیە کە دەسەڵاتی سیاسی حەزی لەو جۆرە جلە نییە. بەم کارانە دەمیرتاش و سەفایی مەنشەکان خەریکن خۆیان لەگەڵ بزووتنەوەیەکی ناڕەزایەتیدا نمایش دەکەن و لە هەمان کات دا، خۆیان وەک ئەندامێک لە ئەندامانی خەڵکی سادەی ناوچەی ژێر هەڵسووڕانیان دەناسێنن. ئەم پەیوەندییە لە نێوان هەڵسووڕانی سەربازی، جووڵەی پێشمەرگە و هەستی ناڕەزایەتی لە کۆمەڵگادا، ڕێگا بۆ بە باوکردنی جلی کوردیی ئەمڕۆ خۆش دەکەن.

جل لە نێو بەرداشی سەنعەت و نەریت دا

لەوانەیە کەسانێک ئەم ڕەوتەی پەرەسەندن و گوڕانکارییەی جلی کوردی کە لە سەرەوە باس کرا، قەبووڵ نەکەن و ئیدیعا بکەن کە جلی جێگای باس لە خودی کوردستاندا پەرەی سەندوە و گۆڕانکاری بە سەردا

هاتووە. بەڵام زۆر سەختە کە بتوانرێ ئاوا ئیدیعاێەک بە شێوەی زانستی بسەلەمێنرێت. چوونکە کوردستان بە هۆی پیکهاتەی ئابووری□ک□□و□ و نەبوونی ناوندەکانی سەنعەتیی جێگای سەرنج لە سەدەکانی پێشوو دا، هەمیشە لە کۆمەڵگاکانی دەوروبەری لە دوواتر بووە. بەم ه□□و□ شیوەی ژیان، مۆدی جل، سەنعەت، شار سازی، وە تەنانەت پەیوەندی کۆم□□ای□□تی، لە ناوەندە سەرەکەیەکانی دیکەی وەک ئیستانبول، بەغدا و یان تاران کە ناوەندی سەرکیی تیجاری، سەنعەتی، و شار نشینی بوون، سەری هەڵداوە و گەیشتووەتە ناوچە کورد نشێنەکان. بێگومان، دایزانی و تکنیکی دوورینی جل وبەرگ لە کوردستانیش، لە ژێر کاریگەریی تەکنۆلۆژیای دەوروبەردا بووە. بە لەبەر چاو گرتنی ئەوەی کە کوردستان لە باری سەنعەتی و تکنیکی بەرھەم هێنانی جل و بەرگەوە، لە ناوەندە شاریەکانی دەوروبەری پێشکەوتوتر نەبووە، لە ئاکام دا نەیدەتوانی جل و بەرگی جیاواز لە کۆمەڵگاکانی پێشکەوتوتری دەوروبەری خۆی دابهێنێت. بێجگە لەمە، ئەگەر ئەم جۆرە جلە بەرھەمی سەنعەتی ناوخۆی کوردستان بووایە، کە واتە دەبوو بە مودێلی جل و بەرگی سەرتاسەری و گشتی لە ناو چین و توێژەکانی کوردستاندا. بەڵام بەڵگەکان نیشانی ئەدەن کە ئاوا گۆڕانکاریەک ڕووی نەداوە.

شێوازی جلی یەنیچێری لە چەند ناوچەێەکی باڵەکان، تورکیە و کوردستان، لە ناو بەشێک لە جووتیاران دا باو بوو. چوونکە ئەم ناوچانە هەم لە ژێر کاریگەریی ئەرتەشی عوسمانی دا بوون و هەم جوگرافیای سروشتیی ئەو ناوچانە لەگەڵ ئە جۆرە جلە دا دەهاتەوە. بەڵام سەیر لەوە داێە کە لە ئاکامی کاردانەوەکانی شۆڕشی سەنعەتی لە ئوروپا و نزیکاێەتی و هاتوچووی باڵکان و تورکیە لەگەڵ ووڵاتانی ئوروپایی، جلی جێگای باس لە کۆتای□کانی سەدەی نۆزدە، لەو ناوچانە دا بەرەو لەناوچوون ڕۆیشت. بەڵام لە کوردستانی ئێران و عێراق تازە ڕێگای گەشە و بەروەی دەگرتە پێش. لە هەمووی گرنگتر، داهێنانی مودێڕن و سەنعەتی دروون لە بواری جل و بەرگ دا، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەی زایینی لە وڵاتانی ئوروپایی، قەڵای نەریتی کۆنی لە ناو□ندەکانی وەک ئیستانبول، بەغداد و تاران دا ڕووخاند. بەم حاڵەشەوە، ئەم پرسیارە دێتە پێش کە چۆن “سەنعەتی دێرینی کوردی” توانی بەرانبەر بە سەنعەتی دونیای مودیڕن بەرگری بکا و مودێلی جلی سەدە بەسەرچووەکانی خۆی بپارێزێت؟ وەڵامی ئەم پرسیارە بە ئەگەری زۆر ئەوەێە کە، جلی کوردیی ئەمڕۆژی دەمانێک دوای شۆڕشی سەنعەتی لە کوردستان مۆد بوو و بوو بە جلی گونجا بۆ کار کردن لە مەزرا، ڕاوگە و کاتی کۆچ و کوچبەر. چوونکە کۆمەڵگای کوردستان تا

٤٠ ساڵ لەوە پێش، کۆمەڵگایەکی بە زۆری کشتوکاڵی بوو. ئەم شێوە لە جل و بەرگ وەڵامدەری سیستەمی ئابووری و سنووریی ئەو ناوچەیە بووە و دەوامی هێناوە. هەر وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێ کراوە، دوواتر، خەباتی چەکداری لەو ناوچەیە دا خواستی کولتووری و سیاسی بە ئەو جلە دەستەبەر کرد.

بەجگە لەمە، لەوانەیە بەشێک لە ڕەخنەگرانی ئەم بابەتە پرسیاربکەن کە " بە سەرنجدان بەوەی کە جیهانی عەرەب بەشێک بوون لە ئەمپراتوریی عوسمانی، چۆنە ئەم جلە نەبوو بە بەرگی گشتیی ئەوان؟" ئەم پرسیارە لە خۆیدا جێگای تێڕامانە. جلی یەنیچەری بە ئەگەری زۆر بە دوو هۆ نەبوو بە شێوازی جلی ناوچە عەرەب نشینەکان. لەوانەیە هۆکاری یەکەم ئەوە بێت کە جلی جێگای ئاماژە لەگەڵ جوگرافیا و ئاو و هەوای بیابانی و گەرم دا سازگار نییە. بەڵام لە بەرانبەردا، جلی عەرەبیی باو، دەتوانێ فێنکی لە کاتی گەرما و پاراستنی پێویست بەرانبەر بە تەپ و تۆز دابین بکا. کە وایە دەکرێ بڵێین کە بە هۆی سازگار نەبوونی جلی یەنیچەری لەگەڵ جوگرافیای ناوچەکە دا، ئەم جلە نەیتوانی لە ناچە کشتوکاڵییەکانی عەرەبی دا جێگا پێی خۆی بکاتەوە. لە ناوچەی شاریش دا، جلی یەنی چەری وەک جلی سەربازی چاوی لێ دەکرا. بە کەسانی سەر بە چینە دەوڵەمەندە کۆمەڵایەتییەکان نزمیی شان بوو کە ئەم جۆرە جلە لەبەر بکەن. هۆکاری دووهەم دەکرێ ئەوە بێت کە بزووتنەوەی ناسیونالیستیی عەرەب لە سەرەتای سەدەی بیستەم دا، لە شارەکانی بەیروت، دمشق، حەلەب و بەغداد بزووتنەوەیەکی کاریگەر لە نێوان توێژی خوێنەوار و شارنشینەکانی عەرەب دا سەری هەڵدابوو.

ئەم بزووتنەوەیە لە ململانێ لەگەڵ بزووتنەوەی ناسیونالیستیی تورکە گەنجەکان لە خاکی عوسمانییەکاندا، کە بانگەشەی ناسیونالیزمی قەومییان دەکرد، گەشەی کرد. ڕووناکبیرانی عەرەب دواتر لە دژکردەوەی بانگەشی خۆ بە زلزانیی ناسیونالیسمی تورک دا، لە سیستەمی عوسمانی دوور کەوتنەوە، وە زمان و کولتووری خۆیان برەو پێ دا و دەستی نەیان بە سنگی بەها کولتوورییەکانی عوسمانییەوە نا.لە ئاکام دا، لە گەڵ ئەو گۆڕانکارییە دا بەجگە لە پاراستنی جلی نەریتیی خۆیان، جلی خۆراواشیان بەکار هێنا. بەڵام لەو سەردەمە دا لە کوردستان، بە هۆی پێکهاتەی سیاسی- ئابووری و کەم دەرەتان بوونی ناوچە شار نشینەکان و لە سەدا چەند کەسێکی خوێنەوار نەبێت، خەڵک بە گشتی زانیارییان لە جیاوازیی شۆناسی خۆیان نەبوو و شۆناسی نەتەوەیی بۆیان بێ مانا بوو. جلی یەنی چەری

لە ئاوا بەشایەکی سیاسی- کولتووری دا لە کوردستان گشتگیر بوو. لە ناوچە عەرەبییەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی دا ئەو بەشاییە نەبوو.
لاڤان و بەرینایی ئەم باسە دەتوانێ زۆر زیاتر لەمە بێت. تا ئێرەش ئاوا باسێکی جۆراوجۆر لە پەیوەند لەگەڵ ڕەوتی پەرەسەندنی جلی کورد دا نەکراوە. بە جۆڕە کە ئەم باسە لێرەدا کۆتایی پێ بهێنرێت.

قسەی کۆتایی

بە هەمان شێوە کە بە درێژە باسی لێوە کرا، جلی پیاوانەی کوردی بە ئەگەری زۆر، شێوە سازییەکە لە جلی سپای یەنی چەریی حکومەتی عوسمانی کە لە ڕەوتێکی مێژوویی دیاریکراو دا و بە هۆی بەرەوڕووبوون لەگەڵ گۆڕانکارییە سیاسی- کۆمەڵایەتییەکانی دەوروبەر، بە شیوەی ئەمڕۆی لێ دەر هاتووە. ئەم گۆڕانکارییە نە ئاکامی سیاسەتی لە پێشدا پلان بۆ داڕێژراوی دەوڵەتی عوسمانی بوو و نە هەڵبژاردەی بەدانستەی خەڵکی کوردستان، بەڵکە گۆڕانکارییەکی لە سەرخۆ بووە کە گوڕانکارییە سیاسی- کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگا بواریان بۆ دەرخستنی وەک بەهایەکی کولتووریی جێگای پەسەند ڕەخساندوە.
ڕەوتی گۆڕانکاریی جلی کوردی تەنها یەک نموونەیە کە چۆنیەتی پەرەسەندن یان دروست کردنی هەما نەتەوەییەکانی کۆمەڵگا جۆراوجۆرەکان نیشان دەدا. زۆربەی بەها ناسیونالیستی و ئایینییەکانی کۆمەڵگا جۆراوجۆرەکان، بە پاراستنیان شەڕ و کوشتارێکییەکجار زۆری لێ کەوتووەتەوە، کە لە جێگایەکی دیکەوە هاتوون و خەماڵی نین. ئەم بەهایانە تەنها دەوری تەسەڵێکی گواستنەوە لە گورووپێکەوە بۆ گورووپێکی دیکە گۆڕاوە، وە نەیانتوانیووە هەنگاوێکی ئەرێنی لە پێناو ژیانی جەماوەری خەڵک و سەر و ساماندان بۆ دامەزراوە مەدەنییەکانی زەمانەتکاری ئازادییەکان دا هەڵگرن.

بە لەبەر چاوگرتنی بەها سازییە خێڵاییەکان بە درێژایی مێژوو، ئینسان کاتێک پروپاگاندەی سیاسی و کولتوورییەکانی بەشێک لە حیزبە ناسیونالیستەکان دەبینێت، زۆر نائومید دەبێت. نائومید لەوەی کە ئەم هەموو هێز و توانا ئینسانییە لە بری هەوڵدانی بەرەوپێش بە پێک هێنانی کۆمەڵگایەکی عادل لە سەر بنەمای دامەزراوە مەدەنییەکانی لێپرسینەوە هەڵگر بێت، هەر هەموو لە حاڵی مانەوەدان بەرەو کوشتار بووە.

ژێرنووس:

بیر هێنانەوە: ئەم نووسراوەیە هەشتا بۆ هەنگاوی یەکەم لە ڕێگاڕێکی دووردا دادەنرێت. نووسەر سەرەتای هەوڵدان نەیتوانیووە دەستی بە بەرهەمە لێکۆڵینەوە ئاکادیمیکانی جێگای متمانە دربارەی ئەم بابەتە ڕا بگا، وە بە دەوڵەمەند کردنی ئەم باسە کەڵکیان لە وەر بگرێت. لەوانەیە تا ئێستا نووسراوەیەکی سەرنج ڕاکێش لەم بارەیەوە چاپ نەکرا بێت. بە ئومیدی ئەوەی کە لە داهاتوویەکی نزیک دا، کەسانێک بتوانن دەربارەی ئەم بابەتە لێکۆڵینەوەیەکی زانستی و بە پێز ئەنجام بدەن.

** دەمیرتاش تا ساڵی ٢٠١٤ ڕێبەری حیزبی "ئاشتی و دەموکراسی" بووکە سنووری هەڵسووڕانی کوردستانی تورکیە بوو. بەڵام بە دوای گۆڕانکارییە فکرییەکانی عبداللە ئوجەلان، ڕێبەری پکاکا، لە زینداندا، وە ڕەخنەی ئەو لە ناسیونالیسم و دەوری سەرکوتگەرانەی سیستەمی سیاسیی دەوڵەت- میلەت، لە پەیوەندی لەگەڵ مافی کەمایەتییەکان لەم سیستەمانە دا، حیزبی ئاشتی و دەموکراسیش گۆڕانی بەسەردا هات و لەگەڵ ژمارەیە لە هەڵسووڕاوانی چەپ و لیبراڵی تورک و هەڵسووڕاوانی کەمایەتییەکانی وەک عەلەویەکان، ئەرمەنیەکان و ئالبانیەکانی تورکیە دا حیزبی "دەموکراتیکی گەلانی تورکیە"یان پێک هێنا. ئەم حیزبە ئێستا بەرە یان پلاتفورمێکی واوەتری قەومی و کولتووریان ڕەچاو کردوە و ئەوانەوەت کە سەرنجی ژنان، یەکیەتییە کرێکارییەکان، کەمایەتییە ئایینی و قەومی و هاوڕەگەز بازەکان بەرەو لای خۆیان ڕاکێشن. زۆربەی چاودێران لەو باوەڕەدان کە ئەگەر ئەم حیزبە بتوانێ بەربەستی لە سەدا ١٠ی دەنگەکان لە هەڵبژاردنەکانی پارلەمانی تورکیە دا بەدەست بێنێت، دەتوانێ ببێتە کەسپێک بەرانبەر بە خۆ بە زلزانیەکانی حیزبی ئیسلامیی حاکم یانی حیزبی "عەدالەت و پەرەسەندن".

سەرچاوەکان:

بۆ ئامادە کردنی ئەم بابەتە لەم سەرچاوانەی خوارەوە کەڵک وەر گیراوە.

Battle of Chaldrian. Encyclopedia Britannica (online).(Retrieved, March 2, 2015). http://www.britannica.com/EBchecked/topic/104688/Battle-of-Chaldiran

Farooqui, Suraiya.(2005). Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire. New York. I.B Tauris & Co Ltd.
Masters, Bruce.(2015). The Arabs of the Ottoman Empire , 1516-1918. Cambridge,UK. Cambridge University Press.
Quataert. Donald. (2000). The Ottoman empire; 1700-1922. .Cambridge, UK. Cambridge University Press
وبسایت های مورد استفاد برای یافتن عسکها.
http://adnanshiry.loxchat.com
http://www.alternet.org/world/isiss-nightmare-fierce-kurdish-women-fighters
www.haberturk.com/gundem/haber/828397-ak-parti-ile-ittifak-yapmiyoruz
http://www.saradistribution.com/kurds_fromearliercenturies.htm
www.saradistribution.com/kurds_fromearliercenturies.htm